

SEBESI ISTVÁN

CHRISTOPH SCHLINGENSIEF ÉS A HALÁL

A „magyar” Schlingensief

„Könnyű lehetne beleszeretni a szemébe” – mondta Christoph Schlingensief 2000 februárjában. Mintha egy csillagot kémelelnénk, úgy néztük Marozsán Erikát Hamburg vasúti főpályaudvarán a csillogó boltokkal zsúfolt előcsarnok (Wandelhalle) monumentális mennyezetéről lelógatott óriásplakáton. Épp a *Szomorú vasárnap (Gloomy Sunday/Ein Lied von Liebe und Tod*, Rolf Schübel, 1999) című német–magyar film lanszírozása folyt. Német nyelvterületen akkoriban Gryllus Dorkán kívül Marozsán Erika volt jegyzett színész. Régebben többen voltak, Schlingensief oda-vissza ismerete az idevonatkozó szakirodalmat. Nem véletlenül, hiszen közös barátunk, állandó színésze, a berlini Königer Miklós (1943–2018) örült szenvedéllyel gyűjtött gyufacímke-től képeslapon át plakátig mindenfélét, ami a Nyugaton tevékenkedő magyar színészekről szólt. Schlingensief tudott Nagy Kátóról (Käthe von Nagy), Verebes Ernőről (Ernst Verebes), Bársony Rózsiról (Rosy Barsony), Várkonyi Mihályról (Victor Varconi). Tisztában volt vele, hogy ki, mikor, miért került Berlinbe. Miért maradt, vagy miért menekült tovább. Egészen a háború utáni évekig, Simó Margitig (Margit Symo), a rendező Bolváry Gézáig (Geza von Bolvary), a kortárs Sunnyi Mellelig. Schlingensief előszeretettel ízlelgette e nevek egzotikumát, és mindet a *camp* non plus ultrájának tartotta. De mint mindenben, ebben is meghaladta korát: nem nemzeti hovartartozásukat firtatta, hanem egyéniségüket, egyediségüket. Mindig az alkotást, a jelenlétet, az eredményt kereste.

Az igazság vehemens keresése

Christoph Schlingensief (1960–2010) a '68 utáni művészgeneráció teljesen egyedülálló személyisége, és munkássága senkiével sem összehasonlítható. Szerencsés időben, a lehető legjobb helyen született: Oberhausen városban, Észak-Rajna-Vesztfália tartományban, a Ruhr-vidéken, a ma Nyugat-Németországnak nevezett akkori Német Szövetségi Köztársaságban. Már a Marshall-terv utáni, a Ludwig Erhard neoliberais gazdaságpolitikájának gyümölcseként megteremtett jóléti társadalomban nőhetett fel. Nemcsak az NSZK gazdaságilag leginkább prosperáló vidékén, hanem az Adenauer kancellár által szorgalmazott társadalmi stabilitás, a csökkenő szociális

ellentétek inspiráló légkörében is („a demokrácia számunkra világnézet”). A német oktatás legjobb hagyományú, humanista tudást átadó rendszerében. Christoph Schlingensief Tacitust idézett latinul, a francia klasszikusoktól sem jött zavarba, és a berlini görög éttermek görög betűs étlapjairól folyékonyan olvasta fel a menüt. Ráadásul olyan nyugati környezetben szocializálódott, ahol az évszázados francia–német konfliktust már Adenauer alatt úgy kezdték meg feloldani, hogy iskolás gyermekeket cserediáknak küldtek Németországból Franciaországba, és fordítva. A más nyelvű családoknál való elhelyezés, a más környezetű koszt-kvartély megtapasztaltatásának célja a nyitás volt, a kíváncsiság és a reflektálás korai katalizálása az iskolásokban, akik ezáltal nemcsak a nyelvet, de a szomszéd szokásait, gasztronómiáját, közösségi életét is kölcsönösen megismerhették.

A '68-asok Nyugat-Németországban a felmenőik bűneivel számoltak le. Az utánuk színre lépett generáció az aktuálpolitika visszásságaival vette fel a harcot. Köztük is a legintenzívebben Schlingensief. Nem a szélsőbaloldali Baader-Meinhof csoport (később RAF, Rote Armee Fraktion, azaz Vörös Hadsereg Frakció) ultraradikalizmusával, hanem a művészet eszközeivel hívta fel a figyelmet az NSZK, később a tágabban vett Európa, majd az akkoriban Harmadik Világnak nevezett volt gyarmati társadalmak anomáliáira. A fejlett demokráciájú, jóléti nyugati társadalom előnyeit élvező és kiélvező polgárok igazságérzetét szándékozott felébreszteni. A szociális ellentmondásokra megoldást kereső érzékenységet. Megvalósítható javaslatokat keresett és ajánlott életbevágó kérdésekre. Kitört a nyugati biztonság védőburkából, és a válságos helyszíneken próbált tettekkkel segíteni. A legutóbbi európai háború idején, a '90-es évek derekán a volt Jugoszlávia egykori tagállamai közötti brutálisan véres leszámolások reménytelenségéből tervezett kimenekíteni, és az események lecsendesüléséig a berlini Volksbühne kizsárlatlan termeiben átmenetileg elhelyezni 250 embert. Megszerezte mindannyiuknak az UNHCR (az ENSZ menekülteket segítő irodája) utazásra jogosító igazolványát, a feszültséges zónából való kimenekítéshez szükséges repülőt, már csak a berlini városi hatóságok hozzájárulása hiányzott. Ez aztán a bürokrácia labirintusaiból nem talált kiutat, majd lassan, a háború befejeztével és a kimenekítendő nagy részének tömegsírba kerülésével a nemes ügy is okafogyottá vált. (Susan Sontag is azonnal reflektált a képtelen jugoszláviai háborúra.

Christoph Schlingensief: Mea Culpa. Fotó: schlingensief.com

1993-ban a bombázások idején megrendezte Szarajevóban Samuel Beckett *Godot-ra várva* című színdarabját, eredetileg azzal a céllal, hogy Godot-ra addig vár Vladimir és Estragon, amíg vége nem lesz a háborúnak. Ahogy Christoph Schlingensiefet, Susan Sontagot is több kritika, mint méltatás érte figyelemfelkeltő tevékenységéért.)

Christoph Schlingensiefet nemcsak *enfant terrible* volt, hanem *agent provocateur* is. 1996-os *United Trash* című filmjében leleplezi a nemzetközi segélyszervezetek tehetetlenségét. Az afrikai történetben náci támogatnak egy helyi diktátort, nukleáris fegyvert ajándékoznak neki, hogy azzal lecsapjon az amerikai elnökre. A film valóban *trash*. Nem szépeleg, nem akar emelkedett esztétikai élményt belopni nézői lelkébe. Christoph Schlingensiefet több mint húsz filmrendezése közül a kritika szerint is talán a *United Trash* a leginkább provokatív. Szereplőgárdáját is kimondottan extrém tulajdonságaik alapján válogatta: a háborzongatóan átható tekintetű Udo Kier német színészt; a pantomimes múltú, arcának ritka mély barázdáitól összetéveszthetetlen, fentebb már említett Königer Miklós Nyugat-Berlinben letelepedett magyar emigráns művészt; és az akkori világ legdúsabb keblűjét, Kitten Natividad mexikói színésznőt.

Színházi- és operarendezéseivel is provokált. A bayreuthi *Parsifaltól* a manausi *Bolygó hollandiig*. Tények, igazság, világosan látás – ezek voltak Christoph Schlingensiefet jelszavai. A képmutatás, a hazugság, a ködösítő maszatalás az ellenségei. Küzdelmének célpontjai.

Akióművészetében is hasonló célokat tűzött ki maga elé. 2000-ben a Wiener Festwochen keretében konténert állított fel a bécsi opera szomszédságában. A híres-hírhedt akció Schlingensiefet reakciója volt az akkor már sokadszorra újraválasztott karintiai kormányzó, Jörg Haider idegengyűlölő, szélsőjobbos politikai tevékenységére. Az *Ausländer raus!* (Külföldiek kifelé!) elnevezésű akcióval széles körű társadalmi aktivitást indukált. A konténerből rendszeresen rendőrök által kikísért, többnyire eltakart arcú „külföldiek” eredeti hazájukba toloncolása a legszélsőségesebb reakciókat váltotta ki az osztrák társadalom tág spektrumában. Elkendőzött, ki nem mondott, eltussolt jelen és kiretusált múlt került terítékre. Kétségtelen, hogy Schlingensiefet ezzel is maradandót hagyományozott a jövőre. Akciója mindig is hivatkozási alap lesz, tananyag, a sokszor megkérdőjelezett művészeti hatás, célszerűség eklatáns példája.

Bédekker a rákhoz

2008 elején Christoph Schlingensiefet tüdőrákkal diagnosztizálták. Épp a *Szent Johanna* című operát rendezte a berlini Deutsche Operben. Betegsége a nemdohányzók és dohányzók között heves és hosszan tartó debattírozást váltott ki. Személyiségének, tevékenységének, művészetének provokatív hatása a halállal való egyenlőtlen küzdelme idején is parázs társadalmi vitákat eredményezett.

Rákbetegségéről egy éven át naplót vezetett. 2008. január 15-én, kedden kezdődik, és 2008. december 27-i az utolsó bejegyzés. A napló 2009 tavaszán jelent meg a Kiepenheuer & Witsch kiadónál Kölnben *So schön wie hier kanns im Himmel gar nicht sein!* (Olyan jó, mint idelent, az égben egyáltalán nem lehet!) címmel, *Tagebuch einer Krebserkrankung* (Egy rákbetegség naplója) alcímmel. A naplót Schlingensiefet majdnem naponta vezette. A betegség miatti bevallott sértettségét többször hangsúlyozza. Egyszerűen pofátlanságnak tartja a kór támadását. A szabadsága korlátozását felfoghatatlannak érzi. A naplóban folyamatosan visszatér az autonómiára, amely nélkül szerinte nincs élet. Az első mintavételtől a január 20-i operációig végigéli a betegség tudatának lelki vetületeit. A haragot, a pánikot, a kényszeres végrendelkezést, a kétségbeesést, hogy munkáját nem lesz képes befejezni. És főleg a félelmet. És ahogyan ő írja: a gyávaságot. Schlingensiefet pátoz nélkül, egyszerű mondat szerkezetekben vall mélyen elrejtett, de a helyzet miatt óhatatlanul felszínre bukó érzésekről. Az egyedüllétről, az elhagyatottságról. A kétségbeesés és a remény hullámai között minduntalan Istent keresi. Schlingensiefet tizenkét éven át ministrált gyermekkorában. Katolikus neveltetése jártassá tette az istenes dolgokban. Legalábbis az ellene való harcban. Mert Schlingensiefet meggyőződéses ateista volt. Egészen betegségéig, amikor is, ahogyan írja, pillanatok alatt visszatért a hithez. Ezt nem banalitásként éli meg, hanem valódi problémaként. Az egyéves kálváriát minduntalan Istennel való vitatkozása kíséri. Hol haragszik rá, hol megérti, hol filozófiai magasságokban taglalja értelmét.

Sokszor jövőbeli tervein morfondírozik menekülésképpen. Egy operaház megépítése Afrikában évek óta foglalkoztatja. Próbatermekkel, mellette szálláshelyekkel, nemzetközi stábbal, művészeti iskolával. Esmefuttatásai annyira logikusak, megnyerőek és főleg egyszerűek, hogy szinte magunk előtt látjuk már az épületegyüttest és a benne folyó tevékenységet. Ha nem

tudnánk, hogy Schlingensief miket valósított meg, sima fantazmagóriának vélnék. De legalábbis: soknak. (Az operafalu létrejött, és ma is működik Burkina Fasóban, lásd: <http://www.operndorf-afrika.com/>). Ugyanilyen átéléssel taglalja az orvossal, Kaiser professzorral folytatott hosszú beszélgetéseit. Az orvos, mint egy lelki vezető, a betegség kimenetelét puritán közvetlenséggel vázolja fel. Kapcsolatuk már több, mint ami orvos és páciens között ki szokott alakulni. A tumorról beszélnek, annak transzcendentális eredőiről. Egyre bizonyosabbak abban, hogy a bayreuthi *Parsifal* munkálatai során alakult ki. Olyan kaput nyitott ki akkor Schlingensief, amin besurran a gonosz. Később Schlingensief Beuyshoz menekül. Tervezett munkájához végigolvas mindent, ami róla szól. Gondolatokról akar elmélkedni Beuys nyomában.

Közben a szenvedéstől való félelmében az öngyilkosság minden változatát végigelemzi. Az eutanázia lehetőségét is Svájcban. Gondos részletességgel ecseteli az operáció és az utána következő napok eseményeit, a kórházi életet, lassú felerősödését. Apró örömeit, az önálló székelés újra beindulásától az első zuhanyozás felszabadító érzéséig, a hányingertől a táplálék újrafelfogadásáig. Amikor már látogatható, Patti Smith beviszi neki Bob Dylantól kapott szájharmonikáját. Peter Zadekkel hosszasan kitárgyalják telefonon a betegség árnyalatait. Zadek épp nagy betegsége után van. Színészei, rendezői munkatársai sorban és lassan visszabillentik a mindennapokba.

De mindenekelőtt élettársáról ír, Ainóról. Aki nem csak új pizsamát, papucsot és házikabátot visz be a klinikára, ha Schlingensief épp ezekért hisztizik. Igaz szerelmüket nem kezdi ki a halálos kór. Aino feláldozza magát. Majd megszakad az operai munka és a klinika közötti állandó ingázásban. Schlingensief nem egyszerű beteg. A magára hagyatottságtól szélsőséges intenzitással retteg. Állandó együttérzést, támogatást követel. Megejtő, ahogyan vall erről. Miután hazatér a kórházból, az életbe való lassú visszatérés nehézségeit ecseteli, fájdalmas megjelenését a *Johanna*-próbákon, és azt a dilemmát, hogy az utókezelés milyen formáját válassza. A fagyöngykúrát az Antropozófiái Kórházban, vagy a kemoterápiát és a sugárzást a klinikán. Végül mindkét terápiát alkalmazzák. Április 20. után ritkulnak a bejegyzések (A naplóban tévesen szombat szerepel, holott a 2008-as naptárban vasárnapra esett.) Közben a Ruhr Biennálén színre viszi *Eine Kirche der Angst vor dem Fremden in mir* (A bennem levő idegentől való félelem temploma) című előadását Duisburgban, ahol a látvány központi elemét a rákos tüdejéről készült, mindenhova kihelyezett, óriási méretűre kinagyított röntgenfotók kifestése, feliratozása adta.

December 3-án áttétet találnak maradék fél tüdejében. A tragikus fordulat elsősorban munkásságának értelmét kereső gondolatokat ébreszt benne. Hogy színháza vajon megteremtette-e az emberek közötti kapcsolatot, ahogyan azt ő képzelte. De máris kreativitása kerül előtérbe. Eldönti, hogy a halál tabuját ledönti. Karácsonykor Oberhausenben apja sírjához is kimegy. Megbékél a rigorózus patikussal. Majd eljegyzi Ainót. Ilyen körülmények között hozta létre egyik legutolsó művét, a *Mea Culpát*.

Kinek a bűne?

A *Mea Culpát ready made* operának szokták nevezni. A *ready made* Marcel Duchamp találmánya még a dadaista időkben. Első ilyen alkotása az 1913-ban kiállított biciklikerek. Ezt követték további, eredeti funkciójuktól megfosztott tárgyak.

Fésű, fogas, piszoár, dugóhúzó, üvegmosó kefe stb. Mind olyan használati tárgyak, amelyeket műalkotásnak nyilvánított azáltal, hogy eredeti környezetükből művészeti közegbe helyezte át, megtartva eredeti formájukat. Ez a *ready made* lényege. A konceptuális művészet megalapozója.

A *Mea Culpa* cím a katolikus latin misében elhangzó „*mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*” (én vétkem, én vétkem, én igen nagy vétkem) bűnvalló imádságból ered. Christoph Schlingensief a rákkal való küzdelme során teszi fel a kérdést: kinek a bűne? Ki okolható a betegségért? Kinek a bűne a rákbetegség? Büntetés-e egyáltalán? A haláltusában egyre inkább alulmaradó szenvedő test ábrázolása ezáltal új művészeti megvilágításba kerül. A test és a betegség megjelenítése. A haldokló ember kétségbeesése. Kapaszkodók keresése. A halál értelmetlensége. A bűnök magunkra vállalása. Bűneink megvallása. Vajon mi vagyunk az oka minden bűnek? Ezek az előadás nagy gondolatfelvetései.

A *Mea Culpáról* valamennyi, főleg német nyelvterületi sajtóorgánum, médium hosszasan ír Schlingensief és Richard Wagner párhuzamainak kontextusában. Különleges kapcsolódása Wagnerhez mint a Gesamtkunstwerk megteremtőjéhez értelmezhető. Schlingensief minden művében felfedezhető a valamiféle összművészetet létrehozni vágyó szándék. Az interneten található három rövid felvétel a bécsi Burgtheaterben 2008-ban megrendezett előadás legjellemzőbb pillanatait rögzíti. Schlingensief megtöri a meghalásról és a halálról szóló hallgatást. Nem rekviemet látunk, hanem egy esendő lény optimista küzdelmét az életért. Feltámadási ünnepet. Film, zene és szöveg együttesét. Schlingensief személyesen is felolvast a Burgtheater színészei társaságában. Idézetek hangzanak el mindenkitől, aki számára fontos: Elfriede Jelinektől Friedrich Nietzscheig, Richard Wagnertól Kálmán Imréig. Olyan emberek leveleiből is, akik a halálra készülnek. Az előadás alapértéke a végtelen őszinteség. Szíven ütő: „még ne, még ne, hisz még annyi dolgom lenne idelent”-gondolatok füzére. Ez nem Halász Péter saját temetésének blikkfangos szcenírozása. Itt a küzdelemről van szó. A sors kegyetlenségéről. A megválaszolhatatlan kérdésekről. Az értelmetlenségről. Nem önsajnálati óda. A szupergiccs határát véletlenül sem lépi át. Egyáltalán nem *camp*. Az itt és ott létének mezsgyéjén halad. Az előtte és utána kérdéseivel.

Christoph Schlingensief már általános iskolás korában filmezni kezdett. Mindenféle egyetemet elvégzett. Sokat írt. Még többet rendezett. Színházat, filmet. Utcán, otthon, vendégségben is. Vibrált. Állandóan kirobbant belőle a kreativitás. Még be sem fejezte az egyik munkát, máris látta a következőnek a végét. Környezetét nem hagyta nyugton. Barátnőjétől szigorú kritikusaik és politikai ellenfeleik át támogatóiig senki sem maradhatott közömbös eszmefuttatásai hallatán. Mindezt roppant kedvesen tette. Kitartó türelemmel volt embertársai legapróbb banalitásai iránt is. Folyton-folyvást kereste az új impulzusokat. Különösen elbűvölő tekintetével mesmerizálta környezetét. Humora diszkrét volt. Egyáltalán nem bántó. Ironizálásra nem fecsérte idejét. Nem volt neki rá. Haja mindig égnek állt. Mintha a testében kavargó elektromos áramot vezették volna ki hajszálai. A *Mea Culpá*-ban sem saját magát szándékozott exponálni. Annál sokkal fontosabbakra irányította a figyelmet. Személyisége megkeverülhetetlen volt. Még fél tudóval és hamuszürke arcbőrrel is misszionáriusként küzdött az emberiség javáért. Szemefénye utolsó percéig ragyogott.